

PRŮVODCE ČESKOU HISTORIÍ

---

# VESNICE

Alena a Vlastimil Vondruškovi

---

VYŠEHRAD

# OBSAH

Vývoj .....	7
<b>Pojem</b> .....	8–9
<b>Pravěká osada</b> .....	10
<b>Slovanská vesnice</b> .....	11–12
Podoba sídla, Slovanská zemnice	
<b>Středověká vesnice</b> .....	13–16
<b>Středověká kolonizace</b> .....	17–18
Termín, Právní rámec, Osobní rámec, Společenský rámec, Hospodářský rámec, Lokátor, Průběh kolonizačního podniku, Význam kolonizace	
<b>Novověká vesnice</b> .....	19–24
Rozdíly ve vývoji, Roviny, Hory, Zrušení nevolnictví	
Podoba .....	25
<b>Púdorys</b> .....	26–32
Formování sídliště, Okrouhlice, Návesní vesnice, Řadová vesnice, Nepravidelná zástavba	
<b>Náves</b> .....	33
<b>Plužina</b> .....	34–35
Typy, Lán	
<b>Komunikace</b> .....	36
Usedlost .....	55
<b>Termín</b> .....	38–39
Vývoj, Lidová architektura, Skanzeny	
<b>Dispozice</b> .....	40–43
Pojem, Jednotraktová usedlost, Dvoutraktová usedlost, Trojtraktová usedlost, Čtyřtraktová usedlost	
<b>Dřevěné stavby</b> .....	44–46
Způsob užití, Kúlová technika, Drážková technika, Technika roubení	
<b>Zděné stavby</b> .....	47–49
Kámen, Nepálená cihla, Pálená cihla	
<b>Hrázděné stavby</b> .....	50
Konstrukce, Typy	
<b>Základní stavební prvky</b> .....	51–70
Regionální typy .....	71
<b>Dům</b> .....	72–73
Pojem, Jednoprostorový dům, Dvoupřístorový dům, Trojprstorový dům	
<b>Národopisný region</b> .....	74–75
Pojem, Současný stav	
<b>Vybrané regiony</b> .....	76–114
Budějovicko, Jihočeská Blata, Volyňsko, Českokrumlovsko, Šumava, Volary, Klatovsko, Horažďovicko a Prachaticko, Chodsko, Plzeňsko a Rokycansko, Křivoklátsko, Kralovicko, Chebsko, Karlovarsko, Krušné hory, Slánsko, Okolí Prahy, Kokořínsko, Úštěcko a Českolipsko, Liberecko a Frýdlantsko, Podkrkonoší a Turnovsko, Svitavsko a Poličsko, Horácko, Haná, Valašsko, Slovácko, Znojemsko a Jihlavsko	
Hospodářské stavby .....	115
<b>Stodola</b> .....	116–119
Brah, Typy stodol	
<b>Špýchar</b> .....	120–125
Funkce, Obilní jámy, Rozšíření špýcharů, Typy špýcharů	
<b>Chlév</b> .....	126–129
Vývoj, Podoba, Umístění	
<b>Seník</b> .....	130
<b>Vinný sklep</b> .....	131–132
Vinařská bouda	
<b>Drobné hospodářské stavby</b> .....	133–136
Salaš, Boudy, Kurník, Holubník, Králíkárna, Sušárna ovoce, Sklep na brambory, Haltýř	

<b>Obecní stavby</b> .....	137
<b>Rychta</b> .....	138–139
Rychtářství, Rychta .....	
<b>Krčma</b> .....	140–142
Pivovarnictví, Právo šenku, Krčma .....	
<b>Pastouška, škola</b> .....	143
Pastouška, Škola .....	
<b>Chlebná pec</b> .....	144
<b>Studna</b> .....	145
<b>Rybník</b> .....	146
<b>Panské stavby</b> .....	147
<b>Tvrz</b> .....	148–149
Vývoj, Typy tvrzí .....	
<b>Zámek</b> .....	150
<b>Provozní stavby</b> .....	151–152
Panský dům, Poplužní dvůr, Hájovna .....	
<b>Církevní stavby</b> .....	153
<b>Kostel</b> .....	154–157
Nejstarší kostely, Gotické kostely, Kostely v pohusitské době, Barokní kostely .....	
<b>Kaple</b> .....	158
<b>Boží muka</b> .....	159
<b>Zvonice</b> .....	160
<b>Fara</b> .....	161
<b>Hřbitov</b> .....	162
<b>Technické stavby</b> .....	163
<b>Mlýn</b> .....	164–168
Ruční mlýnky, Počátky mlynářství, Typy vodních kol, Vodní mlýn, Větrný mlýn .....	
<b>Olejna</b> .....	169
<b>Pila</b> .....	170–171
<b>Kovárna</b> .....	172–173
<b>Pazderna</b> .....	174–175
<b>Valcha</b> .....	175
<b>Bělidlo</b> .....	176
<b>Zemědělství</b> .....	177
<b>Vývoj</b> .....	178–180
Prestíž zemědělství, Obrisy vývoje .....	
<b>Plodiny</b> .....	181–184
Obiloviny, Luštěniny, Brambory, Len, Chmel, Vinná réva, Cukrová řepa, Tabák, Ovoce, Zelenina, Řepka, Pícniny .....	
<b>Rostlinná výroba</b> .....	185–189
Příprava půdy, Tradiční polní nářadí, Osev, Sklizeň, Výmlat .....	
<b>Chov dobytka</b> .....	190–194
Pastva, Stájové krmení, Dobytek, Stříž vlny, Mléčné hospodářství, Výroba sýra, Typy máselnic, Typy zápřahu, Povozy .....	
<b>Včelařství</b> .....	195–196
<b>Výběr základní literatury</b> .....	197–198
<b>O autorech a poděkování</b> .....	199

Kniha vychází  
v roce 80. výročí založení  
nakladatelství Vyšehrad  
| 1934–2014 |

(c) Alena a Vlastimil Vondruškovi, 2014  
Foto (c) Vlastimil Vondruška, 2014  
Cover Design (c) Marcela Knapová, 2014

ISBN 978-80-7429-362-7

## STŘEDOVĚKÁ VESNICE

V průběhu 10. a 11. století došlo k upevňování českého státu a k zásadní proměně venkovského osídlení. Původní rozptýlenou síť osad doby hradištní začala nahrazovat souvislá zástavba, typická pro středověkou krajinu.

S růstem počtu obyvatel se neustále zvyšoval počet rodin, které se živily zemědělstvím. Extenzivní způsob obdělávání půdy žďářením vyžadoval poměrně velkou plochu, na níž se střídala pole s neobdělávanými pozemky. Přibýval sice počet hradišť a dvorců, kolem nichž se mohly rodiny zemědělců usazovat, ale to nestačilo. Někteří rolníci museli obdělávat velice vzdálené pozemky a pro mnohé se tak stávalo časově neúnosné chodit každý den takovou dálku. Proto se začali stěhovat blíže ke své půdě. Kolem hradišť a dvorců vznikala souvislá síť samot a osad, která se rovnoměrně rozprostřela v celé úrodné části země. Tato sídla vytvářela základ pozdější podoby venkova. Některé samoty a malé osady sice v dalším vývoji zanikly, ale většina se udržela a dál se rozrůstala do doby předkolonizačních vesnic.

V polovině 11. století měla průměrná vesnice v úrodné krajině asi deset usedlostí a zhruba 50 obyvatel. Některé nově zakládáné byly ještě menší, někdy je tvořilo třeba jen pět usedlostí. Odhaduje se, že v zemi se nacházelo více než osm tisíc vesnických sídel, soustředěných v nejurodnějších oblastech kolem řek (Polabí, Poohří, Povltaví, úvaly moravských řek) a pak v malých enklávách kolem významných obchodních cest (Plzeňsko, Písecko, východní Čechy).

K dalšímu rozšíření zemědělsky využívané půdy a venkovského osídlení došlo ve 13. století v souvislosti s hospodářským rozkvětem Čech a Moravy za vlády posledních přemyslovských králů. Podle odhadů měly české země na konci 12. století asi 800 tisíc obyvatel, na konci 13. století již 1,5 milionu. Růst populace vyžadoval osídlování do té doby pustých a zalesněných krajin, kde rolníci získávali novou zemědělskou půdu. Na počátku 13. století zabíraly lesy asi 70 % rozlohy země, na konci tohoto století už jen 50 %. Počet vesnic stoupl na cca 12 tisíc a jejich hustota byla na konci 13. století srovnatelná s mapou vesnických sídel na konci 19. století (s výjimkou tehdy ještě pustých pohraničních hor).

Velikost vesnic v předhusitském období umožňují analyzovat nejstarší písemné prameny (zlomky kláš-



Vesnický dům ve 13. století (archeoskanzen Curia Vítkov)

terních urbářů, emfyteutické listiny). Ty ovšem neuvádějí soupis obyvatel, nýbrž počet osedlých. Šlo o právní termín, označující držitele usedlosti, který měl smlouvu s vrchností o užívání půdy, za niž odváděl rentu. Jako jeden osedlý se tak zaznamenávala usedlost bez ohledu na počet jejích obyvatel.

Průměrná vesnice ve 14. století měla 11 až 20 osedlých. V podhůří či v lesnatých krajích se ovšem nacházely i vesnice, které neměly ani 5 osedlých (ty se označovaly jako sedliště). Naproti tomu v úrodných krajích se v blízkosti královských hradů či měst objevovaly vesnice s počtem 50 až 85 osedlých. Mnohé měly charakter zemědělského městečka a některé časem městská privilegia opravdu získaly.

Počet lidí, kteří žili v jedné usedlosti, odpovídal vždy tomu, kolik se jich mohlo na daném statku uživit. To ovšem nebylo ani v rámci jedné vesnice stejné. Velikost polí, náležejících k jednotlivým usedlostem, se lišila, a tak od 13. století vedle sebe žili běžně držitelé celého lánů s půllániky a čtvrtlániky. Čím více polí k usedlosti patřilo, tím více v ní žilo obyvatel. Jeden osedlý tak mohl reprezentovat usedlost o deseti a více lidech, stejně jako dvůr, v němž žili jen tři nebo čtyři lidé. Někdy se však dají sociální rozdíly mezi osedlými postihnout podle výše renty, neboť ta bývala stanovena podle velikosti polí (láník odváděl obvykle dvojnásobek toho co půlláník).

Ani pojem lán však nemůžeme při odhadech počtu populace brát jako jednotné měřítko, protože v různých krajích označoval různě velkou plochu polí. Nejlidnatější byly kolonizační lánové vesnice, neboť tam se vyměřovaly největší lány. Při odhadu počtu obyvatel vesnic v předhusitském období je třeba vzít v úvahu, že se klimatické podmínky ve 14. století ve

srovnání s předešlými stoletími zhoršily a zemědělství skýřalo nižší výnosy. Je pravděpodobné, že se průměrný počet obyvatel jedné usedlosti ve srovnání se 13. stoletím snížil. Odhaduje se proto, že vesnice s 10 až 20 usedlostmi měla na přelomu 14. a 15. století nejvýše kolem sta dospělých osob.

Pokles obyvatel venkova pokračoval v důsledku válečných událostí husitské revoluce a také hladomoru a dvou morových epidemií (v letech 1433 až 1439) i v první polovině 15. století. V některých oblastech šlo o dramatický úbytek, podle odhadů přišly české země v oněch letech až o polovinu obyvatel. Mnohé vesnice zanikly, jiné byly obsazené jen z třetiny nebo poloviny. Tato demografická katastrofa ovšem neznamenala, že všechny vesnice byly postiženy stejně. V oblastech, kterým se za vlády Jiřího z Poděbrad domácí válka vyhnula, došlo k rychlé hospodářské obnově. Poměrně záhy se plnily lidmi, neboť sem přicházely rodiny z panství, kde se žilo ještě hůře, a směřovala sem také chudina z měst.

Právě nekontrolovaný pohyb obyvatel venkova se stal důvodem, proč se feudální vlastníci pokoušeli připoutat rolníky k půdě, aby si zajistili pracovní síly a pravidelný příjem. Tyto kroky sice začal projednávat zemský sněm, ale až do třicetileté války se nevolnictví prosadit nepodařilo.

Koncem 15. století se lidnaté a prosperující vesnice nacházely v okolí Prahy, stejně jako na panstvích některých velmožů (v jižních i východních Čechách a také v mnoha moravských regionech). V důsledku růstu měst měli rolníci zajištěn dobrý odbyt svých zemědělských produktů, přičemž do vnitřního obchodu ještě výrazně nezasahovala vrchnost (jako po třicetileté válce), takže míra jejich zisků byla dobrá. To se odrazilo i v poměrně slušné životní úrovni větších a středních sedláků.

Ve druhé polovině 15. století se začaly, i když zpočátku živelně, osídlivat hory (Krkonoše, Krušné hory, Šumava, Beskydy a Jeseníky). Důvody kolonizace nejsou úplně jasné, protože v nižších a pro zemědělství příznivějších polohách se v důsledku úbytku obyvatel nacházela řada opuštěných statků, které se daly snadno získat (každá vrchnost ráda přijímala nové osídlence a dokonce jim nabízela různé výhody).

Vyklučit horské hvozdy bylo pracné a dělo se to často bez souhlasu vlastníka, kterým býval většinou pánovník. Lidé se navzdory tomu na opuštěných místech usazovali a při kontrole pohraničních hvozdů v 16. století královští komisaři s údivem nacházeli hluboko v horách celé vesnice, o nichž žádný úředník nevěděl. Zdá se, že se lidé usazovali v opuštěných horských údolích proto, že chtěli z nějakého důvodu



Pozdně gotická usedlost v Krníně u Českého Krumlova

uniknout ze společnosti (ať již kvůli spáchání zločinu, z náboženských důvodů, nebo prostě proto, že chtěli žít svobodně a po svém).

V průběhu 16. století se situace venkova stabilizovala, i když počet obyvatel zřejmě nedosáhl úrovně před husitskou revolucí (kolem roku 1400 mohly žít v Čechách, na Moravě a ve Slezsku zhruba 4 miliony obyvatel). Podle odhadů žilo v roce 1529 v Čechách něco přes 1 milion obyvatel a na Moravě zhruba 500 tisíc, na konci 16. století v Čechách asi 1,25 až 1,5 milionu obyvatel a na Moravě zhruba 700 tisíc. České země se v té době řadily mezi nejlidnatější ve střední Evropě. Růst obyvatel v 16. století nebyl jen důsledkem přirozené porodnosti, ale také přistěhovalectví, protože dobrá životní úroveň lákala obyvatele

okolních zemí. Právě ti osídlovali v 16. století pusté pohraniční hory, které získávaly etnický německý ráz. Kromě zemědělství se v některých oblastech lidé začali živit i nezemědělskou prací (předání, tkaní plátna, povoznictví, dřevařské a stavební práce).

Koncem 16. století se však začal život obyvatel venkova zhoršovat, protože na některých panstvích vrchnosti zvyšovaly ekonomický tlak na své poddané. Šlechta začala sama podnikat, a proto odebírala rolníkům pole a dávala jim za ně méně úrodná, pro své ovce rovněž zabírala obecní pastviny. Nutila poddané odebírat pivo ze svého pivovaru a kupovat ryby, zvyšovala rentu a také požadavky na robotní práci. Katastrofu z hlediska vývoje venkova přinesla však až třicetiletá válka.



*Původně pozdně gotický statek v Neprobylicích na Slánsku*



*Renesanční usedlost v Krnině u Českého Krumlova*



*Vesnická usedlost z konce 16. století v Horní Pohledí u Havlíčkova Brodu*

Alena a Vlastimil Vondruškovi

**Vesnice**

Edice Průvodce českou historií

Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.

roku 2014 jako svou 1219. publikaci

Odpovědná redaktorka Marie Válková

Návrh obálky, grafická úprava a sazba Marcela Knapová, Doksy

Vydání první. Stran 200

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

Doporučená cena 398 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,

Praha 3, Víta Nejedlého 15

e-mail: [info@ivysehrad.cz](mailto:info@ivysehrad.cz)

[www.ivysehrad.cz](http://www.ivysehrad.cz)

ISBN 978-80-7429-362-7